

UDC: 821.161.2-31Горл.09

ВИЯВЛЕННЯ АВТОРСЬКОЇ СВІДОМОСТІ У ВІРШОВАНОМУ РОМАНІ Л. ГОРЛАЧА «МАМАЙ»

Ольга Федько

Здобувач,
Кафедра культурології та українознавства,
Запорізький державний медичний університет (УКРАЇНА),
69035, м. Запоріжжя, проспект Маяковського, 26,
e-mail: fedko_olga@ukr.net

РЕФЕРАТ

Мета. Стаття присвячена аналізу специфіки авторської присутності у літературних творах, зокрема жанрі роману у віршах. Метою цієї статті є визначити форми реалізації авторської свідомості у творі Л. Горлача «Мамай». **Методи дослідження.** Для виявлення впливу особистості письменника на створений ним у тексті образ митця було залучено біографічний метод, а визначення форм авторської присутності у літературному творі передбачає використання структурно-системного аналізу. **Результати.** У статті аналізуються форми авторської свідомості у романі Л. Горлача «Мамай». Здійснено огляд літературознавчих досліджень, у яких подані дефініції «конкретний» / «абстрактний автор», «автор-людина» / «автор у тексті», «автор-оповідач», «ліричний герой», «всезнаючий автор», «імпліцитний автор», що відтворюють у тексті різні форми авторської свідомості. Простежено, як світоглядні переконання автора твору проєктуються на сформований ним образ митця, а наділення останнього функцією наратора створює у читача враження безпосереднього діалогу з письменником. Відзначено синтезування різних форм нарації, а також гру з читацькою рецепцією, коли оповідача неможливо визначити, бо поєднується імпліцитний автор, «автор у тексті» та «голос» персонажа. **Наукова новизна.** У статті вперше досліджено специфіку форм виявлення авторської свідомості у віршованому романі Л. Горлача «Мамай». **Практичне значення.** Стаття може бути використана для подальшого вивчення творчості Л. Горлача, а також для дослідження форм авторської присутності у художніх творах.

Ключові слова: роман у віршах, авторська свідомість, образ автора, наратор.

THE REPRESENTATION OF THE AUTHOR'S CONSCIOUSNESS IN L. HORLACH'S VERSE NOVEL «MAMAI»

Olha Fedko

Applicant,
Cultural and Ukrainian Studies Department,
Zaporizhzhia State Medical University (UKRAINE),
69035, Zaporizhzhia, 26, Mayakovsky avenue,
e-mail: fedko_olga@ukr.net

ABSTRACT

Aim. The article deals with the analysis of the specificity of the author's presence in literary works, in particular in genre of novel in verse. The aim of this study is to establish the forms of the realization of author's consciousness in L. Horlach's work «Mamai». **Methods.** In the investigation there has been used biographical method to find the connection between image of an author in text with the personality of its creator. System and structure approach defined the forms of the author's presence in verse novel. **Results.** The article gives a detailed analysis of the representation of the author's consciousness in L. Horlach's verse novel «Mamai». The biographical author's influence on the heroes' outlook and beliefs is deepened thanks to the represented in text image of a poet, who is one of the narrators. **Scientific novelty.** In the article for the first time there has been investigated L. Horlach's novel in verse «Mamai» due to the peculiarities of the representation of author's figure

in it. *Practical meaning*. The material of the article can be used for the further study of L. Horlach's works as well as for the analysis of the author's presence in literary fiction.

Key words: novel in verse, author's consciousness, image of an author, narrator.

Проблема форм виявлення авторської свідомості у тексті, хоча і привертала увагу багатьох дослідників (М. Бахтін, М. Гірняк, М. Кадден, К. Коваленко, Б. Корман, П. Мерфі, Я. Рубан, І. Смаглій, Н. Тамарченко К. Фролова, В. Шмідт та ін.), і надалі залишається дискусійною у сучасному літературознавстві. Особливий інтерес становить з'ясування специфіки втілення авторської свідомості у жанрі роману у віршах, адже одна з домінантних генологічних рис таких текстів полягає у тому, що «безпосередньо деміургічна, хоча й не завжди персоніфікована присутність автора в художній реальності твору власне і надає роману у віршах властивості ліричного роду» [5, с. 496]. Мета цієї розвідки – проаналізувати специфіку виявлення авторської свідомості в історичному романі у віршах «Мамай» сучасного українського письменника Л. Горлача, позаяк ця проблема науковцями не порушувалася.

Дослідники наголошують на тому, що автор оприявнюється у творах різних жанрів «у концептах автора-оповідача, ліричного «я», ліричного героя, картини світу та через позасуб'єктні форми (жанр поезії, формально-змістові ознаки)» [14, с. 30]. Однак варто зазначити, що художній текст – це особливий, створений митцем світ, квазіреальність (за Р. Інгарденом), тому письменник і присутній у тексті автор – категорії різного плану. В. Шмідт розмежовує поняття «конкретний автор» як реальна, історична особистість та «абстрактний автор» як образ творця тексту, «котрий має дві основи – об'єктивну і суб'єктивну, тобто котрий міститься у творі і реконструюється читачем» [11, с. 42].

М. Бахтін у праці «Автор і його герой в естетичній дійсності» простежує, як свідомість автора, репрезентована у тексті, доповнює свідомість персонажа, якій потрібно залишатися відкритою, незавершеною. Герой не може володіти усезнанням, бо тоді розвиток сюжету втратить сенс. Авторська свідомість у художньому тексті всеохопна і всеприсутня, тому проявляється у всіх його елементах: «свідомість автора є свідомістю свідомості, тобто свідомістю, яка охоплює свідомість героя і його світ, яка охоплює і завершує цю свідомість героя моментами, принципово трансгредієнтними для нього самого, котрі як іманентні зробили б цю свідомість фальшивою» [1, с. 95]. Авторська всеприсутність реалізується імпліцитним автором, наявність якого забезпечує цілісність ідейного наповнення тексту, вираження єдиної світоглядної позиції.

Постать оповідача, і особливо у романах у віршах, має значний вплив на специфіку розгортання сюжету і його рецепцію читачем: «Художній твір – це свого роду модель світу, життя та соціуму очима автора. На певному етапі вибудови тексту саме точка зору є вирішальною в питанні – чиїми очима буде переданий світ тексту – очима та мисленням наратора чи персонажа» [10, с. 295]. Залежно від наявності оцінки оповідачем зображуваних подій розрізняють об'єктивну, суб'єктивну та нейтральну нарацію, особливий тип становить текстова інтерференція («поєднання тексту персонажа й оповіді (тексту наратора)») [7, с. 22]. Замість поняття «точка зору» для уникнення його двозначності все частіше використовується термін «фокалізація» або «наративна

перспектива». Залежно від форми функціонування цієї літературознавчої категорії у тексті літературознавці виокремлюють чотири основні наративні ситуації: першоособовий наратор (головний герой твору), першоособовий спостерігач (свідок подій), автор-спостерігач, всезнаючий автор тощо.

Першоособова оповідь є завжди суб'єктивною, навіть якщо персонаж-наратор намагається уникати оціночних характеристик, всі події показані через його сприйняття. З одного боку, так глибше розкривається переживання ним конфлікту, а з іншого – нарація обмежена його рівнем обізнаності у ситуації. З цього приводу М. Кадден зазначає: «Коли є один оповідач, нам дається відчуття характеристики, але характер, як правило, залишається неповним, і, звичайно, менш об'єктивно представленим, ніж ми могли б отримати в тексті із зовнішнім наратором, роман у віршах із одним оповідачем, як правило, створює образи з того, що побачив і почув оповідач, який є єдиним джерелом і часто знаходиться у центрі конфлікту» [2, с. 23]. Однак віршована форма забезпечує цьому жанру потенціал всебічного відтворення конфлікту навіть за відсутності гетеродієгетичного наратора, така специфічна модель представлена творами зарубіжних митців: «Замість того, щоб вводити кілька оповідачів, які розподілять між собою функцію протагоніста, письменники пропонують альтернативні солілоквії... Так само, як у театральній постановці, прожектор освітлює то одного персонажа, то іншого, ці ґрунтовні солілоквії вибудовують сюжет. Естетичною цінністю поліфонічного роману, що складається з солілоквіїв, – забезпечення наративного цілого через окремі, часто непов'язані солілоквії різних персонажів» [2, с. 23] Роман у віршах, залежно від специфіки його побудови, може як включати гетеродієгетичного наратора (наприклад, «Маруся Чурай» Ліни Костенко), так і розгортати сюжет за рахунок солілоквіїв персонажів (зокрема «Антологія Спун-Рівер» Е.-Л. Мастерса). Говорячи про сучасну літературу, американський дослідник П. Мерфі стверджує, що як прозові, так і віршовані тексти «можуть відтворити історію, розказану з кількох точок зору за допомогою зміни оповідачів або в цілому без нарації, дозволяючи персонажам розвивати дію через їхні власні висловлювання та вчинки» [9, с. 58]. Попри те, що форма роману у віршах тяжіє до першоособової нарації, у вітчизняних зразках цього жанру переважають твори з елементами оповіді від особи «всезнаючого автора», який оприявнюється в тексті. На думку дослідників, вираження авторського «Я» у романі у віршах досягає того рівня, який дозволяє говорити про перетворення «образу автора, іноді поєднуваного з головним персонажем...» [8, с. 348] на «ліричного героя» [15, с. 381], «головного героя твору» [5, с. 496].

Стирання межі між автором-людиною і персонажем є однією з основних композиційних особливостей твору Л. Горлача «Мамай», що відрізняє його від інших романів у віршах письменника. Епізоди, в яких описані пригоди легендарного козака, обрамлені своєрідною канвою – зустрічами Мамаю з письменником. Введення до такого тексту образу поета створює у свідомості читача враження безпосереднього «діалогу» з автором-людиною.

У цьому романі письменник створює образ митця, який, за концепцією Б. Вестстейна, визначається як «автор у тексті», що виражається наділеною

рисами автора фіктивною фігурою. Дослідник В. Шмідт узагальнює цю думку, стверджуючи, що «конкретний автор робить <...> частину своєї особистості, свого мислення фіктивним персонажем, перетворюючи свої особисті ідеологічні, характерологічні та психологічні напруження і конфлікти у сюжет» [11, с. 21].

Рефлексивні роздуми письменника-персонажа над прожитим життям у романі «Мамай» певною мірою відповідають почуттям самого Л. Горлача. Про автобіографічність цього образу свідчать відповіді митця в інтерв'ю з І. Славінською. Розкриваючи у романі внутрішній світ поета-персонажа («Я»-наратора), Л. Горлач передає насамперед свій досвід з пережитого за часів Радянського союзу, коли «або тебе в теплушці повезуть, або шукай спосіб вижити, щоб не сидіти в тюрязі» [13]. Рефлексії поета-персонажа, в яких домінує тривога за долю народу і, відповідно, пошуки джерела натхнення і сили для продовження своєї справи, відображають травматичний досвід покоління шістдесятників. Зізнання «Я ж закони людські, як не пнусь, не зламаю, / хоч з ярма сам отуж вириваюсь давно» [3, с. 140] засвідчує катарсисне переживання тогочасних обмежень у творчості, виправдання від звинувачень у конформізмі та звільнення від ірраціонального почуття провини. Символ розірваних пут є знаковим для усієї творчості Л. Горлача, недарма одна з його збірок дістала назву «Знак розбитого ярма», що символізує повну свободу творити і говорити правду: «Я перестав боятися сам себе, а це вже найбільша перемога для художника, котра допомагає розривати найміцніші пута» [6]. Саме така свобода, на думку письменника, знаменує здобуття нацією волі і незалежності, а митці посідають особливе місце у сфері культури: «Над небозводом рідного народу / поет – як знак розбитого ярма» [4, с. 5]. Л. Горлач дотримується традиційного розуміння призначення таланту – служіння людям: «Поезія має бути не таким собі ярмарковим потішником-скоморохом, а творцем культури, часами навіть воїном, що стає в обороні рідного народу, Вітчизни» [12, с. 12]. Тож слова з роману «поети від Бога – також Мамаї» [3, с. 23] відображають усвідомлення Л. Горлачем ролі митця у суспільстві, сприйняття творчості як покликання, способу життя. «Для мене моя поезія – моя доля» [12, с. 12], – зазначав письменник у розмові з О. Шокалом. Герої творів Л. Горлача – це особистості з активною громадянською і світоглядною позицією (козак Мамай, Іван Сірко, Іван Мазепа, Ян Гус, Ян Жижка та ін.).

Для втомленого, розчарованого поета-персонажа козак Мамай в аналізованому романі стає взірцем для наслідування, вказує на необхідність подальшої творчої діяльності. Попри те, що більша частина роздумів персонажа у романі сповнена смутку і непоборної втоми, останні рядки роману свідчать про його духовне відродження, звільнення від негативних емоцій. Така метаморфоза у переконаннях оповідача-письменника підкреслюється символами плодів винограду і цвітіння [див.: 3, с. 142]. Думки персонажа-наратора суголосні з роздумами Л. Горлача, який планує подальшу роботу над епічними полотнами для художнього осмислення «темних плям у нашій славній і трагічній історії» [6]. Тож можна відзначити певну автобіографічність образу митця у романі «Мамай», зокрема з огляду на такі ознаки, що наближають конкретного автора і

створеного ним персонажа: поетична творчість, усвідомлення свого покликання, похилий вік, подолання життєвої втоми, критика сучасного світу.

Образ Мамає представлений у тексті опосередковано через нереальні видіння поета-персонажа: козак-характерник запрошує героя (від особи якого у першому й останньому розділі ведеться оповідь) у подорож і водночас залучає до мандрівки й читача: «А гнuzдай-но міцніше старого Пегаса, <...>та й у путь крізь часи ще гарячі і давні <...> / Землі, води і люди від Бога нам дані, / тож рушаймо до них, як глаголить Мамай» [3, с. 24]. Такий прийом наближає реципієнта до описаних подій, він, як і незримий та мовчазний у цих епізодах письменник-персонаж, стає немовби їх свідком, а наратором виступає сам Мамай (у окремих розділах – козак Макар). Однак першоособовий оповідач постійно поступається у тексті «всезнаючому автору». Специфіка нульової фокалізації полягає в тому, що авторська свідомість пронизує внутрішній світ персонажа, оцінка письменником вчинків та настроїв героя відображається у його ставленні до самого себе [див.: 1, с. 101]. Позаяк у романі «Мамай» роздуми фіктивної особи віддзеркалюють світоглядні доміанти реальної особистості та її спосіб світосприйняття, для відтворення такої складної діалектичної картини світу письменник послуговується різними формами нарації. У творі простежується своєрідна гра з читацькою рецепцією зображеного, адже оповідач постійно змінюється, а подекуди його неможливо точно визначити. Показовими є епізоди, в яких відчувається синтез думок Мамає, персонажа-письменника і автора-людини: «Але чи спроможний від себе втекти, / коли заховаєшся від суєти / і тихо зомлієш в руках самоти, / не годен думок презву обійти? / Чи знав він тоді, коли славу шукав / і тисячі літ по землі проблукав... <...> / Нащо ж він у Господа землю й Дніпро / просив, щоб у зародку всохло добро, / щоб лежні й сплюхи здобулись на торби, / щоб із козаків перейшли у раби?.. / Мамай прислухався до плину думок» [3, с. 117–118]. Цей уривок свідчить про поєднання специфічного функціонування імпліцитного автора й «автора у тексті», і самого персонажа. Такі раптові зміни особи, від якої ведеться оповідь (переходи з «я» (іноді – «ти») на «він») неодноразово повторюються у тексті [див.: 3, с. 64, 80, 136]. Цей прийом є не випадковим, адже, використовуючи й розвиваючи традиції Д. Аліг'єрі, І. Котляревського, М. Гоголя, О. Ільченка, В. Земляка та ін., письменник створює ефект «карнавалізації» тексту, який дозволяє йому поєднати у творі і гордість за свій народ, і властиву йому самоіронію як форму вияву сміхової культури. Цим самим письменник філософськи осмислює місце архетипного образу козака Мамає в історії вітчизняної культури.

Отже, у романі «Мамай» найбільш повно з усіх ліро-епічних творів Л. Горлача представлені можливості реалізації авторської свідомості. Присутність «автора у тексті» увиразнюється завдяки введенню до твору персонажа-письменника, а наділення його роллю одного з нараторів створює враження безпосереднього діалогу з митцем. Реалізація авторської свідомості у цьому романі показує синтезування різних типів нарації: першоособового наратора – героя (поет-персонаж і Мамай), першоособового спостерігача (поет-персонаж як учасник подорожі крізь час та Мамай як свідок історичних подій) і

всезнаючого автора. Окремі епізоди засвідчують своєрідну гру з читацькою рецепцією, зокрема злиття імпліцитного автора, «автора у тексті» та персонажа. Саме такий синтетичний тип нарації відтворює багатогранність і складність архетипного для української культури образу козака Мамаю і водночас оприявленої у творі авторської свідомості на різних рівнях (імпліцитний автор, автор-персонаж, вибудована у тексті картина світу, жанрово-стильові особливості тощо). Такі різноманітні форми втілення авторської свідомості сприяють відображенню у тексті світогляду автора та його життєвої позиції, панорамному відтворенню культурософських мотивів поразки, зради, влади, катарсису та ін., формуванню консолідуючої національної ідеї.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтин М. Соб. соч. : в 7-ми т. Москва : Изд-во «Русские словари», 2003. Т. 1. 955 с.
2. Cadden M. Verse Novel and the question of genre. *The Allan Review*. 2011. Vol. 39(1). P. 21–27.
3. Горлач Л. Мамай. *Горлач Л. Мамай. Мазепа* : Історичні романи у віршах. Київ : Ярославів Вал, 2010. С. 7–142.
4. Горлач Л. Човен невтоплий : Лірика. Київ : Укр. письменник, 2001. 142 с.
5. Іванюк Б. Роман у віршах. *Лексикон загального та порівняльного літературознавства*. Чернівці : Золоті литаври, 2001. С. 496–497.
6. Коскін В. Леонід Горлач: «Пишу історію без гриму і декору». *Українська літературна газета*. 2010. № 18(24). URL: <http://litgazeta.com.ua/interviews/leonid-gorlach-pyshu-istoriyu-bez-grymu-i-dekoru-2/> (дата звернення: 26.03.2018).
7. Коваленко К. Форми нарації в повістях А. Чехова другої половини 1890-х років. *Літературний процес: методологія, імена, тенденції*. 2014. № 3. С. 22–25.
8. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
9. Murphy P. The Verse Novel: A Modern American Poetic Genre. *College English*. – 1989. Vol. 51. № 1 (Jan.). P. 57–72.
10. Рижа У. Дослідження поняття «точка зору» та його трактування в лінгвістичному ракурсі. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна. Острог, 2013. Вип. 35. С. 295–297.
11. Шмид В. Нарратологія. Москва : Язyki славянскої культури, 2003. 312 с.
12. Шокало О. Не тужити, а прагнути жити : в романі у віршах «Мамай» – дух лицарської честі і національної гідності. *Урядовий кур'єр*. 2010. 19 листоп. (№ 217). С. 12.
13. Славінська І. Лауреат Шевченківської премії Леонід Горлач: «Я ввів би цензуру». URL: <http://life.pravda.com.ua/person/2013/02/20/121528> (дата звернення: 26.03.2018).
14. Смаглій І.В. Авторська свідомість та своєрідність її поетичного вираження в поезії Світлани Йовенко : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпро, 2016. 203 с.
15. Тимофеев Л., Тураев С. Словарь литературоведческих терминов Москва : Просвещение, 1974. 509 с.

REFERENCES

1. Bakhtin, M. (2003), *Collected works in 7 vol.* Vol. 1 [Sobranie sochineniy v 7 t. T. 1], Russkie slovari, Moscow, 955 p. (in Russian).
2. Cadden, M. (2011), «Verse Novel and the question of genre», *The Allan Review*, Vol. 39 (1), pp. 21-27. (in English).
3. Horlach, L. (2001), “Mamay”, *Mamay. Mazepa: Historical novels in verse* [«Mamai», Mamay. Mazepa : Istorychni romany u virshakh], Yaroslaviv Val, Kyiv, pp. 7-142. (in Ukrainian).
4. Horlach, L. (2001), *Unsinkable boat: Lyrics* [Choven nevtoplyi: Liryka], Ukr. pysmennyk, Kyiv, 142 p. (in Ukrainian).
5. Ivanyuk, B. (2001), “Novel in verse”, *Lexicon of general and comparative literary criticism*, in

- Volkov, A. (Chief Ed.) ["Roman u virshakh", *Leksykon zahalnoho ta porivnyalnoho literaturoznavstva*], Zoloti lytavry, Chernivtsi, pp. 496-497. (in Ukrainian).
6. Koskin, V. (2010), "Leonid Horlach: 'I write history without a make-up and décor'" ["Leonid Horlach: 'Pyshu istoriyu bez hrymu i dekoru'"], *Ukrayinska literaturna hazeta*, No. 18(24), available at: <http://litgazeta.com.ua/interviews/leonid-gorlach-pyshu-istoriyu-bez-grymu-i-dekoru-2/> (in Ukrainian).
7. Kovalenko, K. (2014), "Narration forms of A. Chekhov's stories of the second half of 1890-s" ["Formy naratsiyi v povistyakh A. Chekhova druhoyi polovyny 1890-kh rokiv"], *Literaturnyi protses: metodolohiia, imena, tendentsiyi*, No. 3, pp. 22-25. (in Ukrainian).
8. Kovaliv, Y. (2007), *Encyclopaedia of Literature Studies in 2 vols. Vol. 2 [Literaturoznavcha entsyklopediya : u 2 t. Vol 2]*, Akademiia, Kyiv, 624 p. (in Ukrainian).
9. Murphy, P. (1989), "The Verse Novel: A Modern American Poetic Genre", *College English*, Vol. 51 No. 1, pp. 57-72. (in English).
10. Ryzha, U. (2013), "Research of concept 'point of view' and its interpretation in linguistic studies" ["Doslidzhennya ponyattya 'tochka zoru' ta yoho traktuvannya v linhvistychnomu rakursi"], *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiya". Seriia: Filolohichna*, No. 35, pp. 295-297. (in Ukrainian).
11. Schmid, B. (2003), *Narratology [Narratologiya]*, Yazyki slavyanskoy kultury, Moscow, 312 p. (in Russian).
12. Shokalo, O. (2010), "Not grieve, but to want to live: a spirit of knight's honour and national dignity in a verse novel 'Mamai'" ["Ne tuzhyty, a prahnuty zhyty : v romani u virshakh 'Mamay' - dukh lytsarskoyi chesti i natsionalnoyi hidnosti"], *Uriadovyi kurier*, No. 217, p. 12. (in Ukrainian).
13. Slavinska, I. (2013), "Laureate of the Shevchenko's reward Leonid Horlach: 'I would enter censorship'" ["Laureat Shevchenkivs'koi premiyi Leonid Horlach: 'Ya vviv by tsenzuru'"], *Ukrainska pravda zhyttia*, available at: <http://life.pravda.com.ua/person/2013/02/20/121528>. (in Ukrainian).
14. Smahliy, I.V. (2016), *The Author's Consciousness and its Poetic Expression in Svitlana Yovenko's Poetry: dissertation Ph. D. [Avtorska svidomist ta svoyeridnist yiyi poetychnoho vyrazhennya v poeziyi Svitlany Yovenko: dis. ... kand. filol. nauk]*, Oles Honchar Dnipro National University, 203 p. (in Ukrainian).
15. Timofeev, L. and Turaev, S. (1974), *Dictionary of literature studies' terms [Slovar literaturovedcheskikh terminov]*, Prosveschenie, Moscow, 509 p. (in Russian).

